

DOI: 10.31548/hspedagog2021.04.102
УДК 165.742:001(477)

ВИХОВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ: ДО ДЖЕРЕЛ

ВАКУЛИК І. І., кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації

orcid.org/0000-0002-4812-7719

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: vakulyk@ukr.net

Анотація. За останні тридцять років весь навколишній простір СРСР спостерігав, як на зміну панівній гомогенній культурі радянських часів поступово приходила значна кількість співіснуючих культурно-ціннісних світів, етико-психологічних систем, новітніх орієнтацій, у який спосіб відбувалась трансформація старої ідеології. Але соціополітична арена лишалась осторонь, коли йшлося про моральну цноту, закладену у родинному колі, архетипи якої сягають сивої давнини. **Метою** роботи є презентувати процес виховання як інститут соціального спрямування, витоки якого викарбувані часом – з доби античності. У роботі використано описовий **метод** досліджуваного явища. Розглянуто виховання як соціальний інститут, у якому задіяні усі члени суспільства. Це процес формування й утвердження особистості під впливом «індикаторів» – самоосвіти, навчання, виховання у родинному колі, засвоєння елементів культури, норм, цінностей та соціальних ролей, які є сутнісними для конкретного суспільства.

Ключові слова: моральна цнота, ціннісні орієнтації, виховання, соціум, клятва, античність.

Актуальність дослідження.

Нинішній стан ціннісних орієнтацій в Україні надто неоднозначний і суперечливий. За останні тридцять років весь навколишній простір СРСР спостерігав, як на зміну панівній гомогенній культурі радянських часів поступово приходила значна кількість співіснуючих культурно-ціннісних світів, етико-психологічних систем, новітніх орієнтацій, у який спосіб відбувалась трансформація старої ідеології. Але соціополітична арена лишалась осторонь, коли йшлося про моральну цноту, закладену у родинному колі, архетипи якої сягають сивої давнини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фактори виникнення виховання у контексті ретроспективного аналізу досліджено у працях С. Г. Черняк; елементи національного виховання було схарактеризовано Л. О. Корольовою крізь призму народних традицій, а Т. І. Пагута демонструє особливості естетичного виховання; наслідки

сімейного неблагополуччя та морального зубожіння, що призводять до деградації особистості, описано Н. Д. Туз. Отже, перша половина ХХІ ст. ознаменувалась різноплановими підходами до вивчення проблеми виховання на різних соціокомунікативних рівнях. Тут слід згадати публікації Ю. Каганова, І. Дзюбенко, І. Вакулик, О. Балалаєвої, І. Майданюк, Я. Пузиренко, О. Нанки, Н. Моїсєєвої, Л. Ярошевської тощо [1; 9; 11; 12].

Мета і методи дослідження.

Метою є презентувати процес виховання як інститут соціального спрямування, витоки якого викарбувані часом – з доби античності. У роботі використано описовий метод досліджуваного явища.

Результати та їх обговорення. З'являючись на світ, кожна людина має специфічні, біологічно обумовлені особливості, які передаються їй у спадок від попередніх поколінь, а також те об'єктивно спільне, що притаманне

кожній живій істоті. У процесі життєдіяльності – від моменту народження і до самої смерті – ці якості піддаються впливу суспільства і змінюються. Зумовлено це тим, що кожна особистість має певні потенціали розвитку і її існування неможливе «без безперервної взаємодії з іншою системою (або сукупністю систем) – навколишнім середовищем. Виходячи з такого розуміння природи людини, її поведінка та діяльність, формування всіх її психічних функцій нерозривно пов'язані з навколишнім середовищем і зумовлюються ним» [11, с. 55].

За Л. С. Виготським, соціальна ситуація розвитку дитини являє собою «унікальні... досить своєрідні, специфічні для даного віку, надзвичайні, єдині й неповторні стосунки між дитиною й навколишньою дійсністю, передовсім соціальною» [6, с. 258 - 259]. При цьому означена ситуація може сприяти розвитку дитини, а може стримувати його. Особистість не може морально розвиватися, якщо суспільство, в якому вона живе, морально застигло: низький моральний рівень соціального середовища створює значні перепони для індивідуального морального процесу, і доки суспільство наповнене глибокими моральними й соціальними суперечностями, доти етичний розвиток її індивідів значно ускладнюється [7, с. 167].

Досить образно суть цього процесу змальовує Д. Белухін, який зазначає, що все життя людини схоже на якийсь драматичний твір, в якому основний зміст пише суспільство, а от діалоги, мізансцени дописує й розписує вже кожен сам, згідно зі своїми можливостями і своїм трактуванням ідеї запропонованого сценарію [2, с. 111-115].

Результати дослідження та їх обговорення. Ми розглядаємо соціальний розвиток не як механічне накладання на індивіда готової

соціальної форми, а як «шляхетний процес» його формування, де «індивідуальність є одночасно передумовою і результатом. Соціальний розвиток передбачає засвоєння певної системи знань, норм та цінностей, завдяки яким особистість функціонує як активний член суспільства» [7, с. 36].

За таких умов актуалізується роль сім'ї – невід'ємного елемента соціальної структури суспільства, на яку покладена роль сполучної артерії у здоровому організмі – соціумі. Розглянемо, які традиційно закладені смисли. Водночас вона і перший педагог дитини, і локація, у якій відбувається процес поступового дорослішання, накопичення духовного багатства, моральних цінностей, пізнання культури тощо. Сім'я багато в чому передбачає те, якою стане людина в майбутньому, які моральні якості вона понесе у світ, яким буде її моральне здоров'я [3].

Розглянемо підходи до соціального трактування поведінки античних народів і спробуємо провести паралелі із сьогоденням.

Сімейне життя складається зі значної кількості типових ситуацій: сніданок, повернення з роботи, зі школи, перегляд телепередач, обговорення новин, родинні свята, непорозуміння, зустрічі друзів, спільні екскурсії тощо. Сучасна психологія (Б. Величковський) виявила наявність у свідомості людей своєрідних «типових сценаріїв», серед них і сімейних. Саме ці типові сценарії члени сім'ї застосовують у конкретних ситуаціях (коли треба зробити якусь справу, з'ясувати, уявити те, що відбувається в родинному колі).

Давність цього питання підтверджується відповідями на нього в першоджерелах людської культури – міфах, сагах, легендах, казках. Саме там вперше знайшла своє відображення людська здатність відокремлювати погане від доброго,

оцінювати, судити й вибачати. Звернімося до найбагатшої скарбниці історичного досвіду, до колиски європейської цивілізації – духовних першооснов давньогрецького світогляду. Саме античні мислителі одні з перших дали блискучі взірці діалектичного підходу до явищ дійсності, мистецтва, розуміння навколишнього світу, природи, суспільного життя, сформулювали основні проблеми етики й естетики, виробили найважливіші поняття й категорії – натхнення, прекрасне, трагічне, комічне, іронія, калокагатія (ідеал грецького громадянина), гармонія, досконалість, краса, добродійність, щастя і багато інших. Причини такого бурхливого розквіту етичної та естетичної думки треба шукати в сім'ї й у суспільному житті, зокрема в міфології, що стала основою, джерелом і матеріалом для малярства, скульптури, літератури, театру, архітектури.

Давньогрецька сім'я, на відміну від сучасної, могла налічувати кілька десятків людей, об'єднаних різними родинними зв'язками та соціальним становищем. Практично всі дослідники одноставні в тому, що її побут був надзвичайно, до аскетизму, простий, оскільки більшу частину часу родина проводила поза домом, в громадських місцях. Вдома збиралися всі разом лише за трапезою, урочистими обідами, котрим відводили особливу, майже ритуальну роль. Їсти на самоті давні греки вважали звичаєм варварів, вбачаючи в поведінці за столом показник розвитку та вихованості. Важливою часткою будь-якого урочистого застілля були філософські бесіди, в яких дуже часто брали участь відомі оратори, філософи. Про їх значущість писали Платон, Ксенофонт і багато інших давньогрецьких ораторів, письменників, учених.

Усі найважливіші події в житті кожного грека від моменту народження до самої смерті підпорядковувалися

суворим релігійно-етичним ритуалам – ритуал народження, ініціації, весілля, поховання, очищення та ін. Будь-що: ухвалення закону, народні збори, засідання суду, важливий військовий чи урядовий захід, економічні й політичні акції, – все було пройнято релігійними церемоніями, молитвами й зверненням до богів.

Згідно з античними уявленнями, в основі краси лежать міра, порядок, чіткість меж, гармонія, симетрія [4]. Так міркували Демокрит, Платон, Аристотель. Красу вони розглядали передусім як явище духовного порядку. В цьому розумінні духовна краса знаходить своє вираження в красі фізичній [5].

Гармонійної єдності духовного й фізичного в епоху архаїки, ще не було знайдено; ця єдність стає основним критерієм досконалості шедеврів мистецтва в класичну епоху – епоху Перикла. Тоді в Афінах протягом року відбувалося 60 державних свят, з яких лише деякі тривали упродовж кількох днів. Найвідоміші серед них були панафінеї, діонісії та ленеї. В їх зміст входили театральні вистави й видовища, хори, танці, художні костюмовані процесії. Музику слухали в спеціально для цього збудованому приміщенні – Одеоні. Саме за Перикла вона стає самостійним видом мистецтва.

Любов до прекрасного – обов'язковий елемент життя полісу, оскільки прекрасними вважалися такі поняття, як слава, гідність, честь, майно, воля, тобто все, з чого складалися уявлення та що вважалося невід'ємним соціальним атрибутом вільного, ідеального громадянина. Проте уявлення про такого громадянина в античну епоху було різним, що обумовлювалося конкретно-історичними обставинами та соціальними чинниками. Вже в «Іліаді» й «Одіссеї» ідеальна людина постає не тільки як герой-вождь, але й як особистість, наділена почуттям

моральної відповідальності. Гомер закликав бути справедливим, поважати людську гідність простих людей. Ще одна дуже важлива деталь у Гомера та й у цілому в грецькій міфології – у центрі боги, як люди, і люди, як боги.

В епоху класики та панування демократичного державного ладу народилася віра в розвиток творчого потенціалу людини, її ідеал – вільний громадянин, який бере активну участь у політичному й культурному житті. «Ми розвиваємо нашу схильність до прекрасного без марнотратства і переймаємося науками не на шкоду силі духу, – такі слова Перикла з промови на урочистій церемонії поховання загиблих афінських воїнів, що найліпше виражають ідеал суспільства, наводить історик Фулідід. – Багатство ми цінуємо лише тому, що використовуємо його з користю, а не задля пустої хвальби. Визнання своєї бідності у нас ні для кого не є ганьбою, але більшу ганьбу ми бачимо в тому, що людина сама не намагається позбавитися її власною працею» [6, с. 244 - 245]. «Одні й ті ж самі люди у нас водночас бувають зайняті справами як приватними, так і суспільними. Так само й усі інші громадяни, незважаючи на те, що кожен зайнятий своїм ремеслом, також добре розбираються в політиці. Адже тільки ми визнали людину, яка не веде громадської діяльності, не благодійним обивателем. Словом, я стверджую, що наше місто є школою для всієї Еллади, і вважаю, що кожен з нас сам по собі може з легкістю й витонченістю проявити свою особистість у найрізноманітніших життєвих умовах», – стверджував Перикл [5, с. 246].

Так поступово формувався ідеал гармонійної людини. Якісно новими в цій моделі ідеалу було бажання вивчити творчий потенціал людини і вплив на розвиток цього потенціалу, прогресу, культурних досягнень.

На думку Ф. Ф. Зелінського – забутого нами нашого співвітчизника, всесвітньо відомого науковця, викладача й неперевершеного знавця античної культури – життя за загальноеллінським законом означало: вшановувати богів; жити в злагоді одне з одним; ховати загиблих на війні; поважати старших; вчитися страждати; піклуватися на війні про жінок та дітей; оберігати гостя, іноземця й посланця; дотримуватися одношлюбності; жити в постійній праці; не знущатися на прохачем поблизу вітаря [8]. Такі переконання традиційно передавалися із покоління в покоління в родинних античного світу, що згодом проявилось у загальновідомих прислів'ях, висловах, афоризмах, моральних та етичних нормах, педагогіці.

Кульмінаційною, на нашу думку, може бути клятва афінської молоді, яка йшла на охорону кордонів міста-держави (нагадаємо, що по завершенні військової служби в 21 рік юнаки ставали повноправними афінськими громадянами). «Я не осоромлю священної зброї і не покину того, хто стоїть поруч зі мною, хто б це не був. Я прийду на допомогу законам держави та святим службам – поодиночі чи разом з товаришами. Тим, хто прийде за мною, я передам свою батьківщину ще більш квітучою і кращою, ніж тоді, коли я її отримав, я слугуватиму й слухатимуся тих, хто в належний час стане суддями, я дотримуватимуся всіх прийнятих статутів, законів та інших правил, які прийме народ. Якщо хтось спробує знищити ці статути, я не дозволю цього, я дам відсіч сам або разом з товаришами. Я клянусь поважати і шанувати віру своїх предків» [10].

Висновки і перспективи. Ми розглядаємо виховання як соціальний інститут, у якому задіяні усі члени суспільства. Це процес формування й утвердження особистості під впливом «індикаторів» – самоосвіти, навчання,

виховання у родинному колі, засвоєння елементів культури, норм, цінностей та соціальних ролей, які є сутнісними для конкретного суспільства. При цьому слід враховувати, що самі ці норми й засоби не можуть бути встановлені простим проголошенням. Зрозуміло, що за певних умов, наприклад авторитарного тиску (страх перед покаранням, прагнення уникнути неприємностей тощо), їх можна зовнішньо прийняти, але таке сприйняття нерідко призводить до протилежних результатів, а то й до трагедій. Підтвердження цьому знаходимо в колишніх тоталітарних системах комуністичного виховання: усунення загрози покарання відразу зруйнувало зовнішню позолоту проголошуваних гасел і, здавалося б, справжні, глибоко усвідомлювані переконання й норми діяльності різко змінилися часом навіть на протилежні.

Так поняття законів було трансформовано через кілька епох, залишаючись при цьому головною святинєю всього античного світу, прийшовши у сьогодення.

Література

1. Балалаева Е. Ю. Биоэтика в контексте журналистского образования. *Журналистыка – 2018*. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/209080/1/5-8.pdf> (дата звернення: 01.08.2020)
2. Белухин Д. А. Основы личностно ориентированной педагогики. Ч.1. Москва; Воронеж, 1996.
3. Букій Т. В. Особливості реалізації виховної функції багатодітною сім'єю. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. С. 26-33. URL: [https://zsp_2014_3_6%20\(3\).pdf](https://zsp_2014_3_6%20(3).pdf) (дата звернення: 01.08.2020)
4. Вакулик І. І. Духовно-моральне виховання сучасного покоління: від витоків формування світобачення до сьогодення.

Антропологічні виміри філософських досліджень. Дніпропетровськ. 2012. 136-144.

5. Вакулик І. І. Спілкування як екзистенція людського буття. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2012. № 2 (4). 160-162.

6. Выготский Л. С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте. *Избранные педагогические исследования*. М.: Педагогика, 1956.

7. Головатий М. Ф. Політична психологія. К.: МАУП, 2001.

8. Зелинский Ф. Ф. Древнегреческая религия. К.: СИНТО, 1993. URL: <http://psylib.org.ua/books/zelin01/index.htm> (дата звернення: 08.08.2020)

9. Зеньковский В. В. Психология детства. М.: Академия, 1996.

10. Ликург. Речь против Леократа. Фрагменты. Пер. Т. В. Прушакевич. *Вестник древнегреческой истории*. 1962. № 2. 75-89.

11. Лукашевич М. П. Соціалізація: виховні механізми і технології. К.: ІЗМН, 1998.

12. Майданюк І. З., Мельничук Т. Ф., Пузиренко Я. В., Вакулик І. І. Культура сім'ї та побуту. К.: ВПЦ НубіП України, 2012. 365.

References

1. Balalaieva, E. Yu. (2018). Bioetika v kontekste zhurnalistskogo obrazovaniya [Bioethics in the context of journalism education]. *Zhurnalistika – 2018* [Journalism - 2018]. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/209080/1/5-8.pdf>
2. Belukhin, D. A. (1996). Osnovy lichnostno orientirovannoy pedagogiki. Ch.1 [Fundamentals of personality-oriented pedagogy. Part 1]. Moscow; Voronezh.
3. Bukiy, T. V. (2014). Osoblyvosti realizatsii vykhovnoi funktsii

bahatoditnoiu simieiu [Features of the implementation of the educational function of a large family]. Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia [Scientific notes of NDU named after M. Gogol]. 26-33. URL: [zsp_2014_3_6%20\(3\).pdf](http://zsp_2014_3_6%20(3).pdf)

4. Vakulyk, I. I. (2012). Dukhovno-moralne vykhovannia suchasnoho pokolinnia: vid vytokiv formuvannia svitobachennia do sohodennia [Spiritual and moral education of the modern generation: from the origins of worldview to the present]. Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen [Anthropological dimensions of philosophical research]. Dnipropetrovsk. 136-144 .

5. Vakulyk, I. I. (2012). Spilkuvannia yak ekzystentsiia liudskoho buttia [Communication as an existence of human being]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «Filolohichni nauky» [Bulletin of Dnipropetrovsk Alfred Nobel University. Philological Studies], 2 (4), 160-162.

6. Vygotsky, L. S. (1956). Problema obucheniya i umstvennogo razvitiya v shkolnom vzdaste [The problem of learning and mental development in school pay]. Izbrannye pedagogicheskie issledovaniya [Selected

pedagogical research]. Moscow: Pedagogika.

7. Golovaty, M. F. (2001). Politychna psykholohiia [Political psychology]. Kyiv: MAUP.

8. Zelinskij, F. F. (1993). Drevnegrecheskaya religiya [Ancient Greek religion]. Kyiv: SINTO. URL: <http://psylib.org.ua/books/zelin01/index.htm>

9. Zenkovskij, V. V. (1996). Psihologiya detstva [Psychology of childhood]. Moscow: Akademiya.

10. Likurg. (1962). Rech protiv Leokrata. Fragmenty. Per. T. V. Prushakevich [Speech against Leocrat. Fragments]. Vestnik drevnegrecheskoj istorii [Bulletin of ancient Greek history]. № 2. 75-89.

11. Lukashevych, M. P. (1998). Sotsializatsiia: vykhovni mekhanizmy i tekhnolohii [Socialization: educational mechanisms and technologies]. Kyiv: IZMN, 1998.

12. Maydanyuk, I. Z., Melnychuk, T. F., Puzyrenko, Ya. V., Vakulyk, I. I., Mysyura, T. M. (2012). Kultura simi ta pobutu [Culture and family life]. Kyiv: NUBiP Ukraine Publishing House, 365.

EDUCATION AS A SOCIAL INSTITUTE: TO SOURCES**Vakulyk I. I.**

Abstract. *Over the past thirty years, the entire surrounding area of the USSR has watched as the dominant homogeneous culture of the Soviet era was gradually replaced by a large number of coexisting cultural and value worlds, ethical and psychological systems, and new orientations, and the transformation of old ideology. But the socio-political arena was left aside when the moral virtue inherent in the family circle was discussed, the archetypes of which date back to antiquity. The **aim** of the work is to present the process of education as an institution of social orientation, the origins of which are carved over time – from antiquity. The descriptive **method** of the studied phenomenon is used in the work. Education is considered as a social institution in which all members of society are involved. It is a process of formation and affirmation of personality under the influence of "indicators" – self-education, training, upbringing in a family circle, assimilation of elements of culture, norms, values and social roles that are essential for a particular society.*

Key words: *moral virtue, value orientations, education, society, oath, antiquity.*